

شیوه‌های ترغیب و جذب کودک به نماز با محوریت خانواده

سمیه یارمحمدی*

چکیده

انسان به گونه‌های مختلف اظهار بندگی و نیاز خود را به خداوند اعلام می‌دارد. با این حال، مهم‌ترین اظهار بندگی و عبودیت نماز است. روح عبادت که در فطرت انسان نهفته است باید از همان ابتدای تولد در مسیر صحیح قرار گیرد تا به عبادت خداوند منتهی می‌گردد. از این رو، باید تمام شرایط برای انسان از همان کودکی مهیا شود؛ زیرا دوران کودکی دوره تکوین و پایه‌گذاری شخصیت است.

مقاله حاضر، با هدف تبیین نقش شیوه‌های زمینه‌ای و انگیزش در ترغیب کودکان به نماز، به بررسی متون اسلامی پرداخته است. شیوه‌های زمینه‌ای، شیوه‌هایی است که هم قبل از تولد و هم بعد از تولد باید توسط والدین اجرا شوند و شیوه‌های انگیزشی، شیوه‌هایی است که کودک را به یادگیری نماز، مقدمات آن و نیز خواندن آن ترغیب می‌نماید و باعث ارتباط محبت‌آمیز او با نماز و تقویت ارتباط با خداوند می‌شود.

آیات و روایات بیانگر آن است که وجود برخی شرایط در همسرگزینی و مرحله انعقاد نطفه و شیوه‌هایی مانند گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد، شیردادن با وضو و... بعد از تولد توسط هر یک از والدین زمینه‌های شناخت کودک نسبت به پروردگار متعال را فراهم می‌کند. همچنین انجام فعالیت‌هایی مانند توجه دادن کودک به محبت خدا، مأنوس ساختن کودک با مسجد و نقل داستان‌های شیرین در مورد نماز و... از روش‌های جذب قلوب کودکان به نماز است.

کلیدواژه: شیوه، ترغیب، نماز، کودک، خانواده.

* دانش‌پژوه سطح 2، حوزه علمیه النفیسیه اصفهان.

انسان از آغاز زندگی در حال آموختن و تجربه کردن است، ولی آنچه که در کودکی و در خانواده می‌آموزد، تا پایان عمر با او همراه است. کودکان امانت‌های الهی در دست والدین‌اند. پس برای حفاظت آنها از فساد و انحراف، باید آنان را به تکیه‌گاهی محکم متصل نمود.

از وظایف مهم و مسئولیت‌های شرعی، آموزش نماز به کودکان و تشویق و ترغیب آنها به اجرای این امر الهی است. بر اساس روایات و پژوهش‌های انجام شده در روان‌شناسی، میل به رفتار مذهبی، از کودکی در وجود انسان دیده می‌شود.

آمادگی کودک برای فراگیری دین و نماز پیش‌تر از تولد او فراهم شده است. بر اساس آیات و روایات، پدر و مادر در مذهبی کردن کودک نقش بسزایی دارند؛ شرایط ازدواج، بسته شدن نطفه، دوران حمل و ...

دستورهای حکیمانه خداوند متعال برای زمان پیش از تولد، در تکوین شخصیت مذهبی و دینی کودک مؤثر است و خداوند می‌خواهد روح توحیدی کودک، بارور گردد و اقرار به یگانگی خداوند، با گوشت و خون او آمیخته شود.

کودک از ابتدا فطرت پاک خداجویی دارد. دنیای درون کودک، دنیای عشق به خدا و محبت به اوست، دنیای احترام به خدا و ستایش و نیایش اوست. کودک دوست دارد نماز بخواند و روزه بگیرد. کودک، تمام ویژگی‌های مادری مهربان و پدری نیرومند را در خدا جست‌وجو می‌کند. این فطرت بیدار فرصت ورود به دنیای عبادت‌ها به ویژه نماز است.

در این نوشتار، تلاش شده به شیوه‌های ترغیب و جذب کودکان به نماز در خانواده پرداخته شود. برای ترغیب به نماز، دو شیوه وجود دارد؛ شیوه زمینه‌ای و شیوه انگیزشی.

شیوه زمینه‌ای

شیوه زمینه‌ای، رفتارهایی است که به طور غیر مستقیم موجب می‌شود آمادگی کودکان برای جذب به نماز افزایش یابد. این شیوه، آماده‌سازی روانی، شناختی، عاطفی و رفتاری است. در مسیر رشد و تحول، به همان میزان که عوامل تربیتی باعث رشد روانی، عاطفی و شناختی کودک می‌شوند، موقعیت مثبت تکاملی را در او پدید می‌آورند و به همان اندازه نیز با طهارت روحی به حق، خدا و دین، خو می‌گیرد.¹ اجرای شیوه زمینه‌ای، پیش از تولد آغاز می‌شود و پس از تولد ادامه می‌یابد. در ادامه به شیوه‌های پیش از تولد و پس از آن، جداگانه پرداخته خواهد شد.

الف) شیوه‌های زمینه‌ای پیش از تولد

1. انتخاب همسر

مسئولیت سنگین خانواده، با انتخاب همسر و ازدواج آغاز می‌گردد. در مورد انتخاب همسری نیکو برای تولید نسلی صالح، احادیث و روایات فراوانی وجود دارد. با عمل به روایات، فرزندان صالح و باایمان در خانواده پرورش می‌یابند. همسرگزینی شرایط مختلفی دارد، ولی آنچه مورد نظر است، شرایط مؤثر در تربیت دینی فرزندان است که به مهم‌ترین شرایط آن اشاره می‌شود.

اول) متدین بودن

گوهری گران‌بها تر از دین وجود ندارد و همه انبیا و امامان، تبلیغ‌گر آن بودند؛ دینی که هر کس به آن آراسته شود، به رنگ خدا درآمده و تمام درهای سعادت را به روی خود باز کرده است و هر کس از آن دوری گزیند، درهای شقاوت را به روی خود گشوده است.²

با توجه به اهمیت دین و دین‌داری، نخستین شرط همسر، تدین است؛ زیرا دین انسان را از انحراف‌های روحی و اجتماعی مصون می‌دارد. زن و مرد باایمان فرزندان

خود را مطابق آموزه‌ها و برنامه‌های دینی تربیت می‌کنند؛ او را نمازخوان می‌کنند و نسبت به این امر، احساس مسئولیت می‌نمایند.³ خداوند متعال در قرآن مجید می‌فرماید: «وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ؛⁴ زنان پاک، لایق مردان پاک‌اند». با توجه به این کلام الهی، زن و مرد باید در دین‌داری کفو هم باشند. در حدیثی از رسول گرامی اسلام حضرت محمد ﷺ نیز بر آن تأکید شده است. ایشان می‌فرماید: «أَنْكِحُوا الْأَكْفَاءَ وَانْكِحُوا فِيهِمْ وَاخْتَارُوا لِنُطْفِكُمْ»⁵؛ به اشخاص هم‌شأن، زن بدهید و از اشخاص هم‌شأن، زن بگیرید و محل نطفه‌های خود را به دقت انتخاب کنید».

زن و مرد با ازدواج، خود را آماده ورود به عبادتی بزرگ می‌کنند و باید خشنودی حضرت حق را در نظر بگیرند و بدانند که امانت‌دار اویند. کودک، چه در صلب پدر و چه در رحم مادر، با گیرندگی دقیقی، حالات و مشخصات آنها را ناخودآگاه، به خود منتقل می‌نماید. به همین دلیل، خانواده باید بر پایه نظام اسلامی و الهی باشد تا رحمت و لطف حضرت حق را به سوی خود جلب کند.

دوم) اصالت و شرافت خانوادگی

همسر باید از خانواده‌ای اصیل و نجیب باشد؛ زیرا او در تربیت کودک‌کان خواهد بود. اگر زن، خود فاقد تربیت دینی باشد، نمی‌تواند فرزند خوب پرورش دهد.⁶ رسول اکرم ﷺ می‌فرماید: «إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدَّمَنِ؛ از سبزه‌هایی که در میان کثافات و پلیدی‌ها می‌رویند بپرهیزید». پرسیدند: «این سبزه‌ها چیست؟» فرمود: «الْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ فِي مَنبَتِ سُوءٍ؛ زن زیبایی است که در محیط پست و آلوده پرورش یافته باشد».⁷

هر فرد، بخشی از خانواده است و مانند شاخه‌ای از درخت است؛ بنابراین باید بررسی کرد که این شاخه به کدام درخت متصل است و آن درخت، به چه ریشه‌ای و آن ریشه، از چه چیزی تغذیه کرده است.⁸ در قرآن نیز به خاستگاه و ریشه هر چیزی، توجه ویژه شده است:

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبِثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ.⁹

زمین پاک نیکو، گیاهش به اذن خدا نیکو برآورد و زمین خشن ناپاک، جز گیاهی اندک و کم‌ثمر بیرون نیاورد. این‌گونه ما آیات قدرت را می‌گردانیم برای قومی که شکر خدا به جای آرند.

«نکدا» به معنای شخص بخیلی است که به آسانی به کسی چیزی نمی‌دهد و اگر هم بدهد، بسیار ناچیز و کم‌ارزش خواهد بود. در این روایت، زمین شوره‌زار به انسان بخیل تشبیه شده است.¹⁰

پیامبر اکرم 9 در جای دیگر می‌فرماید: «تَزَوَّجُوا فِي الْحِجْزِ الصَّالِحِ، فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ»¹¹ با خانواده خوب و شایسته وصلت کنید؛ زیرا خون، اثر دارد». پس این شرط مهم را برای ازدواج باید در نظر داشت تا نور دو مؤمن در کنار هم قرار بگیرد و ثمری شایسته و پاک دهد.

2. انعقاد نطفه

پس از انتخاب همسر و ازدواج، مرحله انعقاد نطفه فرامی‌رسد. نطفه‌ای که در رحم جایگزین می‌گردد و «جنین»، طبق اراده آفریدگار لباس هستی می‌پوشد، از خون پدید می‌آید. خون نیز عصاره خوردنی‌ها و نوشیدنی‌هایی است که پس از عملیات شگفت‌انگیز هضم در بدن، به وجود آمده و در رگ‌ها جریان یافته است. بی‌تردید نطفه پدید آمده از غذاهای ناپاکی چون گوشت خوک یا مست‌کننده‌ها، با نطفه و خون ساخته شده از غذاهای پاکی همانند گوشت گوسفند و مانند آنها متفاوت است. غذا همان‌گونه که در جسم اثر می‌گذارد، در روح انسان نیز مؤثر است و هر غذایی، پیامد ویژه‌ای در جان آدمی دارد. غذاهای پاک و حلال و ناپاک و حرام در روح و روان انسان اثری ویژه دارند و همان اثر نیک یا بد، سازندگی یا ویرانگری را در نطفه انسان نیز می‌گذارند.

نکته دیگر اینکه حالت روانی و شرایط روحی زن و مرد در هنگام عمل جنسی نیز در سرنوشت کودک و حالات روانی و حیات معنوی و گرایش‌های او بسیار مؤثر

همواره بر زبان داشته باشند. یاد خداوند بزرگ و عزیز، موجب آرامش قلب می شود و در فرزند، اثر مثبتی خواهد داشت.¹⁷

شایسته است پدران و مادران به پیروی از سیره رسول گرامی اسلام 9 و حضرت خدیجه 3، چهل روز پیش از انعقاد نطفه، شرایط ویژه ای را مهیا نمایند. پس از انعقاد نطفه در رحم مادر، دوران بارداری و نه ماه انتظار آغاز می گردد.

3. دوران بارداری

یکی از مهم ترین مراحل تربیت فرزند، دوران بارداری است. در این دوره، ساختمان روانی و جسمانی کودک پی ریزی می شود و اسلام در تربیت کودک، از آغاز تا انجام این دوره توجه داشته است.¹⁸

مادر در این دوره، نقش بسیار مهمی دارد. کلمه «ام» که در قرآن و روایات آمده، به معنای ریشه و سرچشمه است و به این دلیل که کودک، نه ماه در رحم مادر است و تمام نیروی جسمی و روحی خود را از وجود مادر می گیرد و از جسم و جان او تغذیه می کند، از او نسبت به کودک تعبیر به «أم» شده است.¹⁹

مدت اقامت نطفه در صلب پدر، بسیار کوتاه، ولی در رحم مادر نزدیک به 270 روز است. به همین دلیل، اثرپذیری کودک از مادر بیشتر است و اسلام نیز برای مادر نقشی ویژه تعریف نموده است.

مادر در دوران بارداری، باید آرامش روحی و معنوی داشته باشد. برای مثال، حضور در مجلس معصیت، در روحیه مادر اثر می گذارد.²⁰ همچنین نباید از هر غذایی که میل و طبعش اقتضا می کند، استفاده نماید. چه بسا از منبع حلالی تهیه نشده و آثار بدی برای او و فرزندش به همراه داشته باشد.

فرزندان مادرانی که اخلاق اسلامی را رعایت می کنند، از وقار و ادب برخوردارند و کانون مهر و محبت و عاطفه و عشق اند، در رحم از این ویژگی ها مایه می گیرند.²¹ به همین دلیل در روایات اسلامی از رسول خدا 9 نقل شده است که: «الْأَسْعِدُ مَنْ سَعِدَ فِی

بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيِّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ؛²² خوشبخت، کسی است که در شکم مادرش خوشبخت شده و بدبخت کسی است که در شکم مادرش بدبخت شده است».

در توضیح این حدیث می‌توان گفت: از مسایل شگفت‌انگیزی که از گذشته تا امروز، پذیرفته شده و مورد قبول دانش و تجربه دقیق بشری است، قانون وراثت است. این قانون بیان می‌دارد که بسیاری از صفات و ویژگی‌های پدر و مادر، از زمان پیدایش نخستین سلول حیات فرزند در سازمان وجود پدر، تا انتقال به رحم و گذراندن مراحل رشد، به کودک آنان ارث می‌رسد و این صفات و ویژگی‌ها، پس از ورود کودک به این جهان، آرام‌آرام و پایه‌پای رشد و ترقی او، آشکار و شکوفا می‌گردند. اگر پدر و مادر برای رسیدن فرزند خویش به سعادت بکوشند، عبادتی بزرگ نموده و از منافع ابدی ازدواج، بهره گرفته‌اند و اگر عامل شقاوت او شوند، از شجره طیبه ازدواج، سودی نبرده‌اند.

اگرچه وراثت، عامل مهمی در شکل‌گیری زندگی انسان است، ولی قدرت تربیت نیز بسیار است و ممکن است بر وراثت نیز تأثیر بگذارد. به هر میزان که عامل تربیتی، قوی‌تر باشد، اثر بیشتری بر خصیصه‌ها و صفات ارثی خواهد داشت.

افرادی که با نقیصه‌های وراثتی به دنیا می‌آیند، بر اثر عامل تربیت، می‌آموزند که با وجود این نقص، زندگی خوبی داشته باشند. مانند فردی که با دست‌های فلج به دنیا می‌آید و یاد می‌گیرد که توانایی‌های دیگرش را به کار گیرد و با انگشتان پا بنویسد و نقص و نارسایی دست را جبران کند.²³

پس در نتیجه مادر و شرایط روحی و معنوی او در دوران بارداری نقش مهمی در شخصیت فرزند دارد. این تأثیرگذاری در کودک، به صورت بالقوه است و به فعلیت رسیدن آن، گذشته از قانون وراثت، به تربیت و اراده و اختیار کودک در تمام مراحل زندگی نیز بستگی دارد.

ب) شیوه‌های زمینه‌ای پس از تولد

دین اسلام همان گونه که مسایل مهمی را برای رشد صحیح کودک در دوران بارداری و پیش از تولد بیان نموده، آداب و نکات مهمی را نیز برای زمان تولد و در روزهای اول زندگی بیان کرده که برای رشد جسمی و روحی سالم کودک است.

اگرچه نوزاد، معانی کلمات و جملات را نمی‌فهمد و مناظر و اشکال را تشخیص نمی‌دهد، ولی صداها و آهنگ‌ها را می‌شنود و اعصاب و مغزش از آنها متأثر می‌گردد و نمی‌توان گفت دیدنی‌ها و شنیدنی‌ها هیچ تأثیری در نوزاد ندارد و او نسبت به آنها بی‌تفاوت است.²⁴ بنابراین با اجرای شیوه‌های زمینه‌ای پس از تولد، فرزندان به سوی حق و حقیقت، خدا و معبود یکتا و عبودیت در برابر او و نماز گزاردن در پیشگاه مقدسش رهنمون می‌شوند.

1. گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد

هر ملتی شعائر مخصوصی دارند و در روزهای ویژه و پیش آمدهای مهم، از آن استفاده می‌کنند. بعضی از ملت‌های جهان در مواقع حساس، ناقوس کلیساها را به صدا درمی‌آورند. اسلام نیز دستور داده هنگام نماز و بعضی مواقع دیگر، از جمله، تولد نوزاد، اذان و اقامه بگویند.²⁵

پس از تولد و پیش از بریدن ناف، مستحب است که در گوش راست کودک اذان و در گوش چپش اقامه خوانده شود. این کار، روش و سیره پیامبر گرامی اسلام ﷺ و امامان معصوم (ع) است؛²⁶ نخستین عضو نوزاد که کار خود را شروع می‌کند، گوش است.

آوای توحید، نبوت، امامت، و زمزمه شتاب به سوی فلاح و نماز باید گوش کودک را نوازش بدهد تا زندگی را با این اصول، آغاز و با آنها ختم کند؛ مسلمان به دنیا وارد شود و مسلمان از دنیا برود.²⁷

در روایات اسلامی این کار، پناهی در برابر لغزش‌های شیطانی گفته شده است:

قال رسول الله 9: مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَلْيُؤَدِّنْ فِيهِ أُذُنَهُ الْيُمْنَى بِأَذَانِ الصَّلَاةِ
وَلْيُيَمِّمْ فِي الْيُسْرَى فَإِنَّ ذَلِكَ عِصْمَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَالْأَفْزَاعُ لَهُ.²⁸

پیامبر خدا 9 می‌فرماید: هرکس دارای فرزند شود، شایسته است در گوش راستش اذان نماز را بخواند و در گوش چپش اقامه را. این، موجب محفوظ بودن نوزاد از شیطان رانده شده خدا و نیز بیمناک شدن شیطان از اوست.

پس اذان و اقامه در لحظه‌های اول تولد و تلقین در دقایق اول مرگ، بی‌اثر نیست؛ چراکه گوش، اولین عضوی است که درک می‌کند و آخرین عضوی است که کارآیی خود را از دست می‌دهد.²⁹

2. برداشتن کام نوزاد با تربت امام حسین %

حضرت امام حسین % چراغ هدایت و کشتی نجات و عاقبت به خیری و فتح‌الفتوح کمالات اخلاقی است و تربت آن حضرت، خاک بهشت اعلی است. چه چیزی بهتر از آن می‌توان برای گشودن کام طفل پیدا کرد. تمام اعضا و جوارح طفل با تربت و در پی آن، با محبت آن حضرت انس پیدا می‌کند.³⁰

عن الحسين ابن أبي العلاء قال: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ % يَقُولُ: حَتَّكُوا أَوْلَادَكُمْ بِتُرْبَةِ الْحُسَيْنِ % فَإِنَّهُ أَمَانٌ.³¹

حسین بن ابوالعلاء از امام صادق % چنین روایت کرده است: تربت حسین % را با انگشت در کام نوزادان خود نهدید؛ زیرا تربت او مایه ایمنی کودک خواهد بود.

با توجه به روایت، برداشتن کام نوزاد با تربت امام حسین %، از سنت‌های اسلامی و سیره اهل بیت (و از سفارش‌های آن بزرگواران است. این کار، آثار مثبت بسیار زیادی در روح و جان نوزاد بر جای می‌گذارد.³²

3. رعایت آداب شیر دادن

وضو، مقدمه نماز است و نه فقط موجب پاکی جسم از آلودگی‌ها می‌شود، بلکه تطهیر روح را نیز به دنبال دارد. این طهارت جسم و روح، تأثیر روانی در روحیه مادر و کودک دارد. اگر مادر، هنگام شیردادن با وضو باشد، روح کودک آزاد برای رابطه معنوی با خدا آزاد می‌شود.

علاوه بر با وضو شیر دادن، مادر باید نکاتی دیگر را نیز مورد توجه قرار دهد که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

- در آغاز شیر دادن، «بسم الله الرحمن الرحيم» را فراموش نکند. در روایتی از پیامبر اسلام ﷺ وارد شده است: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُدْرِكُ بِسْمِ اللَّهِ فِيهِ فَهُوَ أَتْرُ؛³³ هر امر با ارزش و مهمی که بدون ذکر «بسم الله الرحمن الرحيم» انجام شود، ناقص و بدون نتیجه خواهد ماند».

- با یاد امام حسین ؑ به کودک خود شیر دهد.

- در هنگام شیر دادن، به کودک نگاه کند و با او حرف بزند و در سخن گفتن به ایام شهادت و ولادت ائمه (توجه کند و نگران فهم کودک نباشد.

- در روزهای هفته با یاد معصومی که آن روز به نام وی منتسب شده، به کودک خود شیر دهد.

- در پایان شیردهی شکر الهی را به جا آورد.

مادری که می‌خواهد فرهنگ‌ساز باشد و فرهنگ اهل بیت (و بندگی و پرستش خدای یگانه را به کودک خود منتقل کند، لازم است فرهنگ دینی داشته باشد و با فرهنگ دینی، کودک خود را تغذیه کند و پرورش دهد.

4. عقیف و عاقل بودن مادر و دایه

مادر باید باتقوی باشد و مواظب باشد تا با بی‌تقوایی، شیر خود را آلوده نکند.³⁴ اگر مادر به هر دلیلی نمی‌تواند فرزند خود را شیر دهد، باید در انتخاب دایه نیز دقت لازم انجام شود. روایات بسیاری، بیانگر این مسئله است. از جمله:

عن ابی جعفر %، قال: عَلَیْكُمْ بِالْوَضَاءِ مِنَ الطُّورَةِ، فَإِنَّ اللَّبْنَ یُعَدُّی.³⁵

امام باقر % می فرماید: بادا بر شما که از میان زنان شیرده، پاکان و پاکیزگان را برگزینید؛ زیرا شیر سرایت دهنده ویژگی های شخصیتی است.

حدیث دیگری از امام علی % نیز بیانگر اهمیت این مسئله است:

عن علی بن ابی طالب %: قَالَ أَنْظِرُوا مَنْ تَرْضَعُ أَوْلَادَكُمْ؛ فَإِنَّ الْوَلَدَ یَشِبُّ عَلَیْهِ.³⁶

امام علی % می فرماید: بنگرید چه کسی فرزندان شما را شیر می دهد؛ زیرا کودک با شیر رشد می کند.

5. نهادن نام نیکو به ویژه اسامی ائمه (

انتخاب نام نیکو برای کودک، از نخستین حقوق او است. شایسته است برای فرزندانمان بهترین نام ها را برگزینیم؛ زیرا نام نیک تأثیر بسزایی در شخصیت کودک دارد. اسامی ائمه اطهار (که نشانه بندگی در برابر پروردگار و یادآور فضایل و مکارم اخلاقی است، برای نام گذاری بهتر است.³⁷

عن ابی الحسن %، قال: أَوَّلُ مَا یَبْرُ الرَّجُلُ وَوَلَدَهُ أَنْ یُسَمِّیَهُ بِأَسْمِ حَسَنٍ، فَلَیُحْسِنَ أَحَدُكُمْ اسْمَ وَوَلَدِهِ.³⁸

امام کاظم % می فرماید: نخستین نیکی پدر به فرزندش آن است که نامی نیکو برایش برگزیند. بر هر یک از شما باد گزینش نام نیکو برای فرزندش.

جابر از امام باقر % روایت می کند که آن حضرت به کودک خردسالی فرمود:

مَا اسْمُكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ. قَالَ فَبِمَا تُكْنَى؟ قَالَ بَعْلَى فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ % اِحْتَضَرَتْ لَقْدٍ مِنَ الشَّیْطَانِ اِحْتِظَاراً شَدِیداً، إِنَّ الشَّیْطَانَ إِذَا سَمِعَ مُنَادِیاً یُنَادِیَ یَا مُحَمَّدٌ یَا عَلِیُّ ذَابَ کَمَا یَذُوبُ الرِّصَاصُ حَتَّى إِذَا سَمِعَ مُنَادِیاً یُنَادِیَ بِاسْمِ عَدُوٍّ مِنْ أَعْدَائِنَا اِهْتَزَّوَ اِحْتَالَ.³⁹

نامت چیست؟ گفت: محمد. حضرت فرمود: کنیه ات چیست؟ گفت: علی؛

حضرت فرمود: تو به وسیله این کنیه، بر خود دژی ساخته ای که شیطان بر تو

راهی ندارد. هرگاه شیطان بشنود شخصی را به نام محمد یا علی می خوانند، مثل سرب ذوب می شود و هرگاه بشنود کسی را به نام یکی از دشمنان ما می خوانند، به شادی و نشاط درمی آید و به خود می بالد.

روایتی دیگر از آن بزرگوار:

عن ابی جعفر%، قال: أَصْدَقُ الْأَسْمَاءِ مَا سُمِّيَ بِالْعُبُودِيَّةِ وَ أَفْضَلُهَا أَسْمَاءُ الْأَنْبِيَاءِ.⁴⁰

امام باقر% می فرماید: راست ترین نام ها، نامی است که از بندگی خدا حکایت کند و برترین نام ها، نام پیامبران خداست.

با توجه به سخنان ائمه اطهار%، نام نیک، نامی است که زینت آخرت، جلوه بندگی خداوند متعال و برازنده شخصیت انسان باشد و وابستگی کودک را به خدا برساند و احیای سنت و مذهب و مکتب اسلامی باشد تا انسان را از ابتدا در مسیر عبودیت و بندگی خداوند قرار داده و جلوه زیبای عبودیت؛ یعنی نماز در او متبلور گردد.

6. احترام و تکریم کودک

بزرگداشت و احترام به شخصیت، برای هر انسانی، نیازی طبیعی است. به دلیل گزینه حب ذات، کودک میل دارد دیگران شخصیت او را بپذیرند و گرمی بدارند.

مربی لایق، کسی است که گزینه حب ذات را در کودک به خوبی رهبری کند و از طریق شایسته و صحیح، این خواهش نفسانی را ارضا نماید و در پرتو آن، سجایای اخلاقی و ملکات پسندیده را در وی ایجاد و او را از خطراتی که ممکن است از این راه دامنگیرش شود، بر کنار نگاه دارد.⁴¹

با برآوردن این نیاز در خانواده، کودک احساس آرامش می کند و خود را بزرگ و محترم می داند و تلاش می کند شخصیت خود را حفظ و تقویت کند. بدین وسیله می توان او را به کارهای نیک، از جمله نماز تشویق نمود و از کارهای بد و اخلاق

زشت، از جمله بی‌نمازی با بیان اینکه به شخصیت والای او آسیب می‌رساند، بر حذر داشت.⁴²

عن ابی قتاده: إِنَّ النَّبِيَّ وَهُوَ حَامِلٌ أَمَامَةَ بِنْتِ زَيْنَبَ فَإِذَا رَكَعَ وَضَعَهَا فَإِذَا قَامَ رَفَعَهَا.⁴³

ابو قتاده می‌گوید: یک روز پیامبر 9 در حالی که امامه، دختر زینب را در آغوش داشت، به نماز ایستاد. هر گاه به رکوع می‌رفت، او را بر زمین می‌نهاد و آنگاه که برمی‌خواست، وی را برمی‌داشت.

7. مأنوس ساختن کودک با پیامبر 9 و اهل بیت %

در روایات فراوان، پیامبر 9 سفارش فرموده است که فرزندان خود را بر محبت اهل بیت (و به خصوص پیامبر 9 و حضرت علی % تربیت کنید. امام علی % در مورد محبت پیامبر 9 نقل می‌فرماید:

أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ وَحُبِّ أَهْلِ بَيْتِهِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ.⁴⁴
فرزندان خود را بر سه خصلت تربیت کنید: دوست داشتن پیامبرتان و دوست داشتن اهل بیت او و خواندن قرآن.

این سفارش‌ها به این دلیل است که مهر و محبت به هر چیز و هر کس، نقش و تأثیر بسزایی در زندگی انسان دارد و آثار و عوارضی بر آن مترتب است که جای تردید نیست. اگر محبوب کودک، فردی نمازخوان باشد، او نیز به نماز روی می‌آورد. برای این کار، می‌توان با بیان احادیث و روایاتی که ائمه اطهار (درباره مهرورزی به کودک می‌فرمایند، بذریع محبت ایشان را در دل کودک کاشت.⁴⁵ بیان سفارش‌های پیامبر 9 و ائمه (درباره کودک، زمینه لازم را در او ایجاد می‌کند که به خواسته‌های آنان به ویژه خواندن نماز، پاسخ مثبت بدهد.

پیامبر اکرم 9 می‌فرماید: «الْوَلَدُ الصَّالِحُ رِيحَانَةٌ مِنْ رِيَاحِينِ الْجَنَّةِ»⁴⁶ فرزند صالح گلی از گل‌های بهشت است» و نیز فرموده است:

الْوَالِدُ كَبِدُ الْمُؤْمِنِ إِنْ مَاتَ قَبْلَهُ صَارَ شَفِيعاً وَإِنْ مَاتَ بَعْدَهُ يَسْتَعْفِرُ اللَّهُ لَهُ فَيَغْفِرُ لَهُ.⁴⁷

فرزند جگرگوشه مؤمن است؛ اگر پیش از پدر بمیرد، برایش شفاعت می‌کند و اگر بعد از پدر بمیرد، برایش استغفار می‌کند و خداوند در اثر استغفار فرزند، پدر را می‌بخشد.

همچنین می‌فرماید: «إِنَّ لِكُلِّ شَجَرَةٍ ثَمَرَةً، وَ ثَمَرَةَ الْقَلْبِ الْوَلَدُ؛⁴⁸ هر درختی میوه‌ای دارد و میوه دل، فرزند است».

8. وفا به عهد با کودک

در روایات فراوانی، به پدر و مادر دستور داده شده به وعده‌هایی که به کودکان می‌دهند، عمل کنند و اگر چنین نکنند، خشم خداوند متعال دامن گیر آنها خواهد شد.

الامام الكاظم %: إِذَا وَعَدْتُمْ الصَّغَارَ فَأَقُوا لَهُمْ، فَإِنَّهُمْ يَرَوْنَ أَنَّكُمْ أَنْتُمْ الَّذِينَ تَرَزُّقُونَهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَا يَعْضَبُ بِشَيْءٍ كَغَضَبِهِ لِلنِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ.⁴⁹

حضرت امام موسی کاظم % فرموده است: هر گاه که به کودکان وعده می‌دهید، به آن وفا کنید؛ زیرا آنان می‌پندارند که شما روزی‌دهنده ایشان هستید. همانا خداوند شکوهمند بزرگوار، به اندازه‌ای که برای زنان و کودکان خشم می‌گیرد، برای هیچ چیز به خشم نمی‌آید.

از امیر مؤمنان حضرت علی % نیز روایت شده که فرمود:

لَا يَعِدُ أَحَدُكُمْ صَبِيَّهُ ثُمَّ لَا يَفِي لَهُ. إِنَّ الْكُذْبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ وَالْفُجُورُ يَهْدِي إِلَى النَّارِ.⁵⁰

هیچ‌یک از شما نباید به فرزندش وعده‌ای دهد و به آن وفا نکند؛ زیرا این دروغ‌گویی، کودک را به بدکارگی سوق می‌دهد و بدکارگی هم او را به سوی آتش می‌کشاند.

9. رعایت و آموزش آداب غذا خوردن

یکی از مواردی که در دستورهای اسلامی بسیار بر آن تأکید شده است، کنترل غذای

روح و جسم است. ابتدایی ترین مرحله، توجه به غذایی است که جسم کودک را رشد می دهد. از این رو، در قرآن کریم آمده است: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ»⁵¹ پس انسان باید به غذایش نگاه کند؛ یعنی بنگرد که چه می خورد و چه می خوراند؟ لقمه حرام مانع آشنایی فرزند با روح آموزه های اسلامی می شود و کودک به دین داری و گرایش های مذهبی به ویژه نماز، میل و اشتیاق نشان نمی دهد؛ چرا که لقمه حرام، بذر تربیت را از بین می برد.⁵²

پس از آن، باید آداب غذا خوردن را به کودک آموزش داد. اگر والدین، خود این آداب را رعایت کنند، فرزندان با دیدن رفتار آنها، به طور غیرمستقیم آن آداب و سنن دینی را می آموزند و رعایت می کنند. در سیره حضرت فاطمه زهرا 3 آمده است که شب ها به بچه ها غذای سبک می دادند تا بتوانند در نماز شب همراه مادر خود باشند و برای نماز صبح هم به آسانی بلند شوند.⁵³

لقمان حکیم به فرزندش چنین می فرماید:

يَا بُنَيَّ إِذَا أَمْتَلَأْتَ الْمِعْدَةَ نَامَتِ الْفِكْرَةُ وَ خَرَسَتِ الْحِكْمَةُ وَ قَعَدَتِ الْأَعْضَاءُ عَنِ الْعِبَادَةِ.⁵⁴

فرزندم، چون معده از غذا پر شود، اندیشه فرومی خوابد و از کار می افتد و زبان حکمت، گنگ و اعضای بدن از عبادت باز می ماند.

10. نماز خواندن در پیش روی کودک

چشمان کودک، دریچه هایی به دنیای خارج اند⁵⁵ و تقلید، از سرمایه های بزرگ تکامل و ترقی آدمی است که خداوند متعال این حس را از کودکی در نهاد بشر قرار داده است.⁵⁶ به این مطلب در قرآن کریم نیز اشاره شده است: «بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَرِهِمْ مُّهْتَدُونَ»⁵⁷ بلکه گفتند ما پدرانمان را به آیینی یافتیم و البته ما هم در پی آنها بر هدایت هستیم.»

خدایی که تقلید را این گونه ناپسند می دارد، این نعمت را به کودک داده و اگر در

دوران کودکی این نعمت از انسان گرفته شود، کوچک‌ترین نکته‌ای را نمی‌آموزد. قرآن مجید می‌فرماید: «ما همه شما را از شکم‌های مادران بیرون کشیدیم؛ درحالی‌که چیزی نمی‌دانستید».⁵⁸ «لا تعلمون» با تقلید، به علم و دانش و آگاهی می‌رسند. اگر تقلید نبود، کودک زبان نمی‌آموخت، راه نمی‌رفت و حرکت نمی‌کرد.

امیر مؤمنان حضرت علی % می‌فرماید: «إِنَّمَا قَلْبُ الْوَالِدِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أَتَى فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ»⁵⁹ همانا قلب نوجوان، چونان زمین کاشته نشده، آماده پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود».

از این نعمت تا زمانی که تعقل و تفکر پیدا نکرده باید استفاده کرد. پس از تکامل عقل، تقلید جای خود را به ابتکار، تفکر، برهان و اندیشیدن می‌دهد. برای نمازخوان کردن کودک باید دو مرحله را گذراند. نخست باید روح تقلید را در او زنده کرد تا نماز را بیاموزد، همان‌گونه که زبان را می‌آموزد. در مرحله بعد، باید تعقل و اندیشه فرزند را به کار گرفت.

شایسته است هنگامی که پدر، مادر و یا دیگر اعضای خانواده در خانه نماز می‌خوانند، تربیتی بدهند تا نماز خواندن آنها در حوزه دید نوزادان و کودکان خردسال قرار داشته باشد. دیدن رفتار، در مخاطب تأثیر بیشتری دارد تا توضیح رفتار. بنابراین، دیدن صحنه نماز خواندن والدین نیز اثر پایدارتری در روح کودک به جا می‌گذارد.⁶⁰ در حدیثی از امام صادق % آمده است:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ فِي الصَّلَاةِ وَالْإِلَى جَانِبِهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ % فَكَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يُحِرِّ الْحُسَيْنُ بِالتَّكْبِيرِ ثُمَّ كَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يُحِرِّ الْحُسَيْنُ بِالتَّكْبِيرِ ثُمَّ كَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يُحِرِّ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ، فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُكَبِّرُ وَيُعَالِجُ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ فَلَمْ يُحِرِّ حَتَّى أَكْمَلَ سَبْعَ تَكْبِيرَاتٍ، فَأَحَارَ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ فِي السَّابِعَةِ فَصَارَتْ سِنَةً.⁶¹

امام حسین % در کودکی در کنار جد بزرگوارشان پیامبر ﷺ به نماز

ایستاده بود. چون پیامبر ۹ تکبیر گفت، او نیز تکبیر گفت [و چون هنوز زبان مبارکش عادت به سخن‌گویی نکرده بود، آهنگ تکبیر خوب انجام نگرفت]، پیامبر ۹ تکبیر خود را تکرار کرد و امام حسین % [بهتر از قبل] تکبیر گفت و باز پیامبر تکبیر فرمود تا در هفتمین بار تکبیر امام حسین % به مانند تکبیر جدش رسول الله ۹ مطابق گردید و آنگاه نماز آغاز شد.

حضرت امام حسن مجتبی % می‌فرماید:

من در دوران کودکی به سر می‌بردم و مادرم را می‌دیدم که چگونه به راز و نیاز می‌پردازد؛ از جمله شبی دیدم مادرم در محراب عبادت به نماز ایستاده و مرتب به رکوع و سجود می‌پرداخت. او در این حال بود تا اینکه شب به پایان رسید.⁶²

11. آشنا کردن کودک با پروردگار و نعمت‌های او

یکی از شیوه‌های زمینه‌ای، آشنا ساختن کودک با خدا و آفریدگار جهان هستی است. شناخت خداوند متعال سرمایه‌ای طبیعی است که اسلام آن را بخشی از سرشت بشر می‌داند. بنابراین، والدین باید از آغاز به این میل فطری کودک توجه کنند و تربیت را بر اساس فطرت الهی استوار کنند. چنین تربیتی، پاک و ثابت و پایدار خواهد ماند.⁶³ مری لایق و وظیفه‌شناس به پیروی از قرآن شریف، با کودک از رحمت نامحدود خدا سخن می‌گوید و از ابتدا بذر امید در دل او می‌ریزد و به او می‌فهماند که ناامیدی از رحمت خداوند، گناه بزرگی است.

آگاه کردن کودک به این مسایل، تأثیر فراوانی در عبودیت او در بزرگسالی خواهد داشت. لقمان حکیم در این مورد به فرزندش فرمود:

يَا بُنَيَّ... وَأَطِلِ التَّفَكُّرَ فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فَكْفَى بِهَذَا وَعِظًا لِقَلْبِكَ.⁶⁴

فرزندم، در ملکوت آسمان‌ها، زمین، کوه‌ها و سایر آفرینش خداوند بسیار

بیندیش؛ زیرا تفکر و تدبیر در جهان هستی، بهترین پنددهنده و بیدارکننده قلب
توست.

همچنین در حدیثی از امام صادق % آمده است که می فرماید: «اَفْتَحُوا عَلٰی صِبْيَانِكُمْ
اَوَّلَ كَلِمَةٍ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ؛ زمانی که کودکانان زبان به سخن می گشایند، به آنان «لا اله الا الله»
آموزش دهید تا افتتاح سخن گفتن آنها با این کلمه طیبه آغاز شود».

مفهوم خدا از کودکی در ذهن جای می گیرد و کودک درمی یابد که جهان
آفریدگاری دارد. حال چگونه باید خدای جهان را به کودک معرفی کرد؟ خدا باید
منبع نیکی ها، نیروها، رحمت ها و محبت ها به کودک شناسانده شود. کودک را پیش
از هفت سالگی نباید از خدا ترساند و باید همواره از مهربانی و زیبایی خدا سخن
گفت.

از حدود هفت سالگی کوشش شود که خوف خدا را هم در دل او اندازند و
ضرورت مجازات بر گناه را گوشزد نمایند تا کودک دریابد همان گونه که خداوند
برای خوبان مهر و عطا دارد، برای بدکاران، کیفر و عقوبت دارد.

یادآوری نعمت های الهی و زیبایی های آفرینش، بهتر است در قالب پرسش و پاسخ
برای کودک باشد. سخن لقمان به فرزندش، مؤید این مطلب است:

يا بَنِيَّ مَنْ ذَا الَّذِي عْبَدَ اللهُ فَخَدَّ لَهُ وَمَنْ ذَا الَّذِي ابْتِغَاهُ فَلَمْ يَجِدْهُ يَابُنِيَّ وَمَنْ
ذَا الَّذِي ذَكَرَهُ فَلَمْ يَذْكُرْهُ وَمَنْ ذَا الَّذِي تَوَكَّلَ عَلَيَّ اللهُ فَوَكَّلَهُ اِلَيَّ غَيْرِهِ، وَمَنْ ذَا الَّذِي
تَضَرَّعَ اِلَيْهِ جَلَّ ذِكْرُهُ فَلَمْ يَرْحَمْهُ.⁶⁵

فرزندم، چه کسی خدا را عبادت کرد، اما خداوند او را از یاری و عنایتش
محروم ساخت؟ چه کسی خدا را جست و او را نیافت؟ فرزندم، چه کسی خدا
را یاد کرد، اما خدا یادش نکرد؟ چه کسی بر خدا توکل کرد و خدا او را به
دیگری وا گذاشت؟ چه کسی به درگاه او زاری و تضرع کرد و خدا او را مورد
لطف و محبت خویش قرار نداد؟

12. پذیرش سخن حق از کودک

پذیرش سخن حقی که کودک بیان می‌کند، مساوی با القای حقایق به اوست و این کار، از شیوه‌های زمینه‌ای برای جذب او به نماز است؛ زیرا انجام فریضه نماز، ادای حقی است که بزرگ‌ترها از کودکان توقع دارند.⁶⁶

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قُلْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: عَلَّمَنِي كَلِمَاتٍ جَوَامِعَ نَوَافِعَ فَقَالَ ﷺ...
وَاقْبَلِ الْحَقَّ مِمَّنْ جَاءَ بِهِ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا وَإِنْ كَانَ بَغِيضًا، وَأَزِدِّ الْبَاطِلَ مِمَّنْ جَاءَ
بِهِ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا وَإِنْ كَانَ حَبِيبًا قَرِيبًا.⁶⁷

ابن مسعود گفت: به پیامبر ﷺ عرض کردم که به من جملاتی جامع و سودمند آموزش بدهید. پیامبر ﷺ فرمود: حق را از هر کس چه کودک، چه بزرگ‌سال بپذیر، اگر چه به ذهن تو خیلی بعید می‌نماید و تواز آن ناراحتی و باطل را از هر کس، چه کودک و چه بزرگ‌سال رد کن، اگر چه دوست داری به ذهن تو نزدیک آید.

شیوه انگیزشی

برای جذب افراد به رفتار مورد نظر، افزون بر آگاهی‌بخشی، ایجاد انگیزه، میل و تحریک عواطف و احساسات، بسیار مهم است. شیوه‌های انگیزاننده، کودک را به یادگیری نماز، مقدمات آن و نیز خواندن آن متمایل می‌کند و او را برای به جا آوردن منظم و منضبط نماز ترغیب می‌کند و باعث بهبود ارتباط با نماز و تکامل رابطه‌اش با خداوند می‌شود؛ به عبارت دیگر این شیوه‌ها، فعالیت‌هایی است که رغبت و انگیزه نماز خواندن را در کودک افزایش می‌دهد و او را به نماز خواندن مایل می‌سازد⁶⁸ که عبارتند از:

1. آگاه کردن کودک از محبت خداوند

توجه دادن کودک به محبت پروردگار و اینکه خداوند، از پدر و مادر نیز کودکان را بیشتر دوست دارد و مهربانی او از هر کسی بیشتر است و نیز گفتن اینکه خداوند، به

سبب کودکان، به بزرگ‌ترها لطف می‌کند، تأثیر زیادی در سلامت روان کودکان دارد. امام صادق ع می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَيَرْحَمُ الْعَبْدَ لِشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَا ذَلِكَ؛⁶⁹ خداوند، عزوجل به بنده به خاطر محبت شدید او به فرزندش، رحم می‌کند».

کودکی که چنین سخنانی را در مورد لطف پروردگار و محبت او بشنود، می‌خواهد این محبت را جبران کند. به چنین کودکی باید آموخت که بهترین شیوه برای مهرورزی به پروردگار، نماز خواندن است. بدین وسیله، انگیزه و رغبت به نماز در او ایجاد می‌شود.⁷⁰

2. مأنوس کردن کودک با مسجد و مکان‌های مذهبی

سزاوار است که والدین، کودکان را برای نماز جماعت به مسجد ببرند تا آنان با صفوف توحیدی مأنوس و از هوای پاک و فضای ملکوتی مسجد بهره‌مند گردند.⁷¹ حضور کودک در نماز جماعت و آشنایی با فضای پرمعنویت آن، در او ایجاد انگیزه و رغبت می‌کند. علی بن ابراهیم در تفسیر خود در ذیل آیه «فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ»⁷² می‌نویسد:

فَأَنبَأَهَا نَزَلَتْ بِمَكَّةَ بَعْدَ أَنْ نَبِيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَنْ قَالَ ثُمَّ دَخَلَ أَبُو طَالِبٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يُصَلِّي وَ عَلِيٌّ ع بِجَنْبِهِ وَ كَانَ مَعَ أَبِي طَالِبٍ جَعْفَرٌ فَقَالَ لَهُ أَبُو طَالِبٍ صَلِّ جَنَاحَ ابْنِ عَمِّكَ فَوَقَّفَ جَعْفَرٌ عَلَى بَسَارِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.⁷³

روزی ابوطالب به همراه فرزندش جعفر به حضور پیامبر ص وارد شد، درحالی که آن حضرت نماز می‌خواند و علی ع به او اقتدا کرده بود. ابوطالب به جعفر گفت: فرزندم کنار عموزاده‌ات بایست و نماز بخوان. پس جعفر سمت چپ پیامبر ص به نماز ایستاد.

در این روایت، دو نکته قابل توجه است؛ نماز خواندن حضرت علی ع در کنار پیامبر ص در دوران دوم کودکی، دیگر، سخن ابوطالب که به فرزند خود می‌گوید: «کنار عموزاده‌ات نماز بخوان». این دو نکته بیانگر این است که شرکت دادن فرزندان در

نماز جماعت، بهترین انگیزه برای جذب آنها به نماز است.⁷⁴

با شرکت دادن کودکان در مجالس سوگواری اهل بیت (و به ویژه عزاداری های ماه محرم، روح و جسم آنان را با اهل بیت (آشنا سازیم. همچنین با شرکت دادن آنان در محافل شادی خاندان پیامبر 9 و بیان ثواب بزرگداشت اعیاد اسلامی برای آنها، پیامدهای مثبت و ارزنده این مجالس و محافل را در روح و روان کودک به نظاره بنشینیم.

احساسات مذهبی، ژرف ترین احساسات و گرایش های کودکانه است و اگر زمینه رشد و ظرفیت پذیرش در آنها فراهم شود، کودک در مسیر ترقی و تکامل و گرایش به رفتار عبادی به ویژه نماز، قرار می گیرد. نکته مهمی که ممکن است بازدارنده باشد، افراط تفریط در این امور است که نتیجه ای زیان بار به دنبال خواهد آورد.⁷⁵

3. بیان آثار نماز برای کودک

بیان برخی از آثار نماز مانند توجه ویژه خدا به نماز گزار و مباحث خداوند بر فرشتگانش، کودکان را برای از دست ندادن چنین موقعیتی برمی انگیزد تا کار خلاف میل او انجام ندهند. همچنین با توصیف بهشت و نعمت هایش با زبانی کودکانه، میل و انگیزه لازم در آنها ایجاد می شود.

4. نقل داستان های شیرین در مورد نماز

کودکان به داستان علاقه دارند. با استفاده از این علاقه و نقل داستان های شیرینی از نماز گزاران، می توان انگیزه کافی را برای خواندن نماز ایجاد کرد. بهتر است نقش اول قصه، کودک باشد و لفظ «نماز» پی در پی تکرار نشود و به طور غیر مستقیم بیان شود.⁷⁶

5. آماده سازی مقدمات نماز و ایجاد شرایط جذاب

اول) مسواک زدن

بوی بد دهان نماز گزار، سبب بیزاری کودک می شود. او گمان می کند که همه

نمازخوان‌ها دهانشان بوی بد می‌دهد. از این رو، به مسواک زدن، سفارش و تأکید فراوان شده است. حضرت محمد ⁹ می‌فرماید: «السَّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ وَ مَجْلَاةٌ لِلْبَصْرِ»⁷⁷ مسواک کردن موجب پاک‌ی دهان و رضایت پروردگار و روشنی چشم است.

دوم) استفاده از بوی خوش

همراه کردن بوی خوش و نماز، موجب ایجاد انگیزه در کودک و جذب او به نماز می‌شود. عطر آگین کردن فضا، نماز را برای کودک خوشایند می‌کند تا به نماز علاقه‌مند شده، نمازخوان شود. پیامبر گرامی اسلام ⁹ در حدیثی می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ...»⁷⁸ خداوند خوشبو است و بوی خوش را دوست دارد...».

سوم) اذان زیبا و نماز خواندن با صدای خوش

گوینده ذکر الهی و سرود آسمانی، باید صدایی خوش و جذاب داشته باشد؛ زیرا صدای خوش و آهنگین باعث توجه ویژه کودک می‌شود و کشش قابل توجهی را برای اقامه نماز با والدین کسب می‌کند.

اذان، شیطان‌ها را به فرار وامی‌دارد. در احادیث سفارش شده است که در خانه‌هایتان، اذان بگویند تا شیطان طرد شود و فرزندان‌تان با این نغمه ملکوتی آشنا شوند.⁷⁹

چهارم) ابراز شادمانی از فرا رسیدن وقت نماز

جایی که پدر و مادر با رسیدن وقت نماز، شاد می‌شوند، کودک نیز نماز را موجب شادی خود می‌داند. کودک با دیدن چهره مصمم و متبسم والدین برای نماز و سخن با خالق هستی، غرق در سرور و شادی می‌شود و می‌کوشد با انگیزه، این رفتار آنان را به یاد بسپارد. همچنین باید برای نوزادان و شیرخوارگان نیز فضای مناسب و جذاب آماده شود و به این نکته، توجه نمود که اگر در هنگام نماز، شیراز کودک گرسنه دریغ شود، از نماز تنفر پیدا می‌کند؛ زیرا نماز را مانع رسیدن به نیاز اساسی اش می‌بیند. شیر

دادن کودک در هنگام نماز، موجب انس او با نماز می‌شود و در بزرگ‌سالی به نماز روی می‌آورد.⁸⁰

عمار سابطی از امام صادق % روایت می‌کند: «لَا بَأْسَ أَنْ تَحْمِلَ الْمَرْأَةُ صَبِيَّهَا وَهِيَ تُصَلِّي وَتَرْضِعُهُ وَهِيَ تَشْهَدُ»⁸¹ زنی که در حال نماز است، اشکال ندارد کودک خود را، درحالی‌که تشهد می‌خواند، شیر دهد».

پنجم) آماده‌سازی وسایل انفرادی برای نماز کودک

برای ایجاد انگیزه، خانواده می‌تواند برای کودکان جانمایی مستقل و مشخص با رنگ روشن و زیبا آماده کند و هنگام نماز، آن را به سوی قبله پهن کند، درون آن تسیح زیبا و مه‌ری کوچک قرار بدهد و به کودک تفهیم کند که این لوازم، متعلق به اوست. اگر کودک آنان، دختر است، برای او مقنعه و چادر کوچکی آماده شود تا دلگرم و خوشحال گردد و از کودکی خود را با این فرهنگ، هماهنگ کند.⁸²

6. کوتاه کردن نماز برای رعایت حال کودک

یکی از آموزه‌های اسلام، میانروی در عبادت است. در مورد کودکان، باید دقت شود تا با عبادت و نماز زیاد و طولانی، خسته و افسرده نشوند؛ چون این احساس خستگی، تنفر کودک را از نماز بر جای می‌گذارد. بنابراین، ضروری است از طولانی کردن نماز و انجام مستحبات در هنگام حضور آنها خودداری شود.⁸³ امام باقر % از رسول اکرم 9 نقل کرده که ایشان می‌فرماید:

إِنَّ هَذَا الَّذِينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلُوا فِيهِ بِرِفْقٍ وَلَا تُكْرَهُوا عِبَادَةَ اللَّهِ إِلَى عِبَادَةِ اللَّهِ
فَتَكُونُوا كَالرَّأِيبِ الْمُتَيْبِتِ الَّذِي لَا سَفْرًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبْقَى.⁸⁴

اسلام آیین محکم و استوار الهی و دین سهل و خالی از مشقت است. با مدارا در آن قدم بردارید و عبادت خدا را بر بندگان خدا تحمیل ننمایید و همانند سواری نباشید که مرکب خود را خسته و فرسوده می‌کند و در نتیجه نه راه سفر را پیموده و نه مرکبش سالم مانده است.

باید در نمازهای جماعت به کودکان توجه ویژه داشت. انس بن مالک می گوید:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَسْمَعُ الصَّبِيَّ مَعَ أُمِّهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيَقْرَأُ بِالسُّورَةِ الْخَفِيفَةِ أَوْ
الْقَصِيرَةِ.⁸⁵

هنگامی که پیامبر 9 در حال نماز، صدای کودکی را، که با مادرش بود، می شنید، سوره های سبک و کوتاه را قرائت می فرمود.

7. بازی با کودک

یکی از روش های جذب کودکان، بازی کردن با آنهاست. بازی افزون بر اینکه برای کودکان، سرورانگیز و نشاط بخش است، موجب رشد استعدادها و تلطیف عواطف آنها نیز می شود و اگر بازی، سالم باشد تفکر کودک را رشد می دهد و او را به سوی اعمال و عبادات سوق می دهد.

حضرت علی 9 در این مورد می فرماید: «من کان له ولد صبا؛⁸⁶ هر کس کودکی دارد، باید با او کودکی پیشه کند». جابر می گوید:

دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ 9 وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ 9 عَلَى ظَهْرِهِ وَهُوَ يَجْتُوَا لَهُمَا وَ
يَقُولُ نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلَكُمَا وَنِعْمَ الْعِدْلَانِ أَنْتُمَا.⁸⁷

بر پیامبر 9 وارد شدم. دیدم که امام حسن 9 و امام حسین 9 بر پشت آن حضرت سوارند و پیامبر 9 برای آنان زانو زده و خم شده است و می فرماید: چه شتر خوبی دارید و چه بار خوبی هستید شما.

لیث بن سعد نیز می گوید:

إِنَّ النَّبِيَّ كَانَ يُصَلِّي يَوْمًا فِي فِتَّةٍ وَالْحُسَيْنُ صَغِيرٌ بِالْقُرْبِ مِنْهُ فَكَانَ النَّبِيُّ 9
إِذَا سَجَدَ جَاءَ الْحُسَيْنُ فَرَكَبَ ظَهْرَهُ ثُمَّ حَرَّكَ رِجْلَيْهِ وَقَالَ حَلَّ حَلٌّ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ
يَرْفَعَ رَأْسَهُ أَخَذَهُ فَوَضَعَهُ إِلَى جَانِبِهِ فَإِذَا سَجَدَ عَادَ عَلَى ظَهْرِهِ وَقَالَ حَلَّ حَلَّ فَلَمْ
يَزَلْ يَفْعَلُ ذَلِكَ حَتَّى فَرَغَ النَّبِيُّ 9 مِنْ صَلَاتِهِ فَقَالَ، يَهُودِيٌّ يَا مُحَمَّدُ أَنْتُمْ
لَتَفْعَلُونَ بِالصَّبِيَّانِ شَيْئًا مَا نَفَعَلُهُ نَحْنُ. فَقَالَ النَّبِيُّ: أَمَا لَوْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ

لِرَحْمَتِ الصَّبِيَّانَ. قَالَ: فَأَنَّى أُوْمِنُ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ.⁸⁸

روزی پیامبر ۹ همراه گروهی نماز می‌گزارد. امام حسین % که در کودکی به سر می‌برد، نزدیک پیامبر ۹ بود. هرگاه پیامبر ۹ به سجده می‌رفت، امام حسین % می‌آمد و بر پشت او سوار می‌شد و دو پایش را تکان می‌داد و می‌گفت: «تندتر برو! تندتر برو!». آنگاه که پیامبر ۹ می‌خواست سر از سجده بردارد، او را می‌گرفت و به کنار خویش می‌نهاد. آن دم که پیامبر ۹ دیگر بار به سجده می‌رفت، باز امام حسین % بر پشت ایشان سوار می‌شد و می‌گفت: «تندتر برو! تندتر برو!». تا لحظه‌ای که پیامبر ۹ نماز را به پایان برد، همین حال ادامه داشت. یک یهودی که در آنجا بود گفت: «محمد! شما با کودکان به گونه‌ای رفتار می‌کنید که ما نمی‌کنیم» پیامبر ۹ فرمود: «شما نیز اگر به خدا و رسول او ایمان می‌داشتید، مانند ما به کودکان مهر می‌ورزیدید. یهودی گفت: «من نیز به خدا و رسولش ایمان می‌آورم».

8. تشویق کودک به نماز

اولیا و مربیان می‌توانند با تشویق، کودک را به کارهای مطلوب خود وادارند و از کاری که بدان راضی نیستند، بازدارند. کودک، در سایه تشویق از بسیاری خواسته‌ها و تمنیات خود چشم‌پوشی می‌کند و به راهی می‌رود که تشویق‌گر او می‌خواهد. فردی که مورد تشویق قرار می‌گیرد، از کار خود احساس رضایت و خوشحالی می‌نماید و همین احساس رضایت، او را از خستگی و بی‌میلی رها می‌کند. کودکان بیش از همه نیاز به تشویق و تأیید دارند. تشویق کودک هنگامی که به نماز ایستاده، انگیزه کافی را در او برای خواندن نماز ایجاد می‌کند و باعث تقویت این رفتار در کودک می‌شود. نکته مهم این است که تشویق کردن و هدیه دادن، باید نسبتی متغیر داشته باشد؛ مرتبه‌ای پس از دو وعده نماز و بار دیگر بعد از پنج وعده نماز، به او هدیه داده شود. تشویق بعدی پس از ده وعده نماز تکرار گردد.

9. آموزش شیوه نماز خواندن به کودک

کودکی که نداند چگونه نماز بخواند، می‌کوشد فکر نماز را از ذهنش دور کند و بدین ترتیب از نماز، باز می‌ماند. از سوی دیگر نباید انتظار داشت که کودک در زمانی کوتاه، همه چیز را بیاموزد. آموزش فشرده کودک را خسته می‌کند و چندان تأثیری بر او نخواهد داشت. از این رو، در دستورهای اسلامی آمده است که اگر می‌خواهید به کودک، نماز بیاموزید، این کار را به تدریج و در چند سال، انجام دهید.⁸⁹ در حدیثی از امام صادق % آمده است:

إِذَا بَلَغَ الْغُلَامُ ثَلَاثَ سِنِينَ يُقَالُ لَهُ قُلٌّ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ ثُمَّ يُتْرَكُ حَتَّى يَتِمَّ لَهُ ثَلَاثُ سِنِينَ وَ سَبْعَةُ أَشْهُرٍ وَ عِشْرُونَ يَوْمًا فَيُقَالُ لَهُ قُلٌّ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ سَبْعَ مَرَّاتٍ. وَ يُتْرَكُ حَتَّى يَتِمَّ لَهُ أَرْبَعُ سِنِينَ ثُمَّ يُقَالُ لَهُ قُلٌّ سَبْعَ مَرَّاتٍ ۙ ثُمَّ يُتْرَكُ حَتَّى يَتِمَّ لَهُ خَمْسُ سِنِينَ يُقَالُ لَهُ أَيُّهُمَا يَمِينُكَ وَ أَيُّهُمَا شِمَالُكَ فَإِذَا عَرَفَ ذَلِكَ حَوَّلَ وَجْهَهُ إِلَى الْقِبْلَةِ وَ يُقَالُ لَهُ: ثُمَّ أَسْجُدْ ثُمَّ يُتْرَكُ حَتَّى يَتِمَّ لَهُ سِتُّ سِنِينَ فَإِذَا تَمَّ لَهُ سِتُّ سِنِينَ صَلَّى وَ عَلَّمَ الرُّكُوعَ وَ السُّجُودَ حَتَّى يَتِمَّ لَهُ سَبْعُ سِنِينَ فَإِذَا تَمَّ لَهُ سَبْعُ سِنِينَ قِيلَ لَهُ اغْسِلْ وَجْهَكَ وَ كَفَيْكَ فَإِذَا غَسَلَهُمَا قِيلَ لَهُ صَلِّ.⁹⁰

هنگامی که کودک سه ساله شد، به او گفته شود تا هفت مرتبه «لا اله الا الله» بگوید. سپس او را رها کنید تا اینکه سه سال و هفت ماه و بیست روز شود. آنگاه به او بگویید هفت مرتبه «محمد رسول الله» را بگوید. سپس او را آزاد بگذارید، تا چهار سال او تمام شود. آنگاه به او گفته شود که هفت مرتبه «صل الله علی محمد و آل محمد» را بگوید. سپس او را رها کنید تا پایان پنج سالگی. آنگاه دست راست و چپش را به او یاد دهید. وقتی آنها را شناخت، او را به قبله بنشان و به او گفته شود: «سجده کن!» سپس او را تا شش سالگی رها کنید و در فاصله شش تا هفت سالگی، صلوات و رکوع و سجود را به او یاد دهید. هنگامی که هفت سالش تمام شد، به او بگویید: «دست و صورتت را بشوی» و هنگامی که شست، به او بگویید: «نماز بخوان...».

نتیجه

انسان به گونه‌های مختلفی بندگی و نیاز خود را به خداوند عرضه می‌کند که زیباترین راه بندگی و عبودیت، نماز است. روح عبادت که در فطرت انسان نهفته است، باید از زمان تولد در مسیر صحیح قرار بگیرد تا به عبادت خداوند بینجامد. پس لازم است تمام شرایط از کودکی مهیا شود.

خانواده نقشی اساسی در تربیت دینی ایفا می‌کند؛ زیرا کودک در خانواده به دنیا می‌آید و جهان اطراف خود را لمس می‌کند. تمام اجزای این محیط، به ویژه عوامل انسانی آن بر کودک تأثیر مهمی دارند.

با توجه به اهمیت خانواده در زمینه تربیت کودک، باید شرایط لازم برای تربیت دینی در این مکان مهیا گردد. این کار به دو شیوه انجام‌شدنی است:

1. شیوه‌های زمینه‌ای که شامل شیوه‌های زمینه‌ای پیش از تولد و شیوه‌های زمینه‌ای پس از تولد می‌شود؛

2. شیوه‌های انگیزشی.

این پژوهش، به بخش کوچکی از عوامل پرداخته و می‌توان با کارهای گسترده‌تر، مسئله را به صورت بنیادی و اساسی حل کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پی‌نوشت‌ها

1. علی نقی فقیهی، شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 24.
2. حسین انصاریان، نظام خانواده در اسلام، ص 154.
3. سیده محمد باقر حجتی، اسلام و تعلیم و تربیت، ج 1، ص 91.
4. نور: 26
5. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج 5، باب اختیار الزوجه، ص 332.
6. اسلام و تعلیم و تربیت ص 93.
7. کافی، ج 5، ص 333.
8. محمد وحیدی، احکام خانواده، ج 1، ص 109.
9. اعراف: 58
10. ناصر مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج 6، ص 216.
11. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ج 1، ص 220.
12. میزان الحکمة، ص 95.
13. ابراهیم مظاهری، با فرزندان در سایه قرآن، ص 70.
14. آل عمران: 38
15. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج 2، ص 55؛ تفسیر نمونه، ج 2، ص 402.
16. صحیفه سجادیه، دعای بیست و پنجم، ص 182.
17. سیما میخیر، ریحانه بهشتی یا فرزند صالح، ص 54.
18. اسلام و تعلیم و تربیت، ص 145.
19. نظام خانواده در اسلام، ص 70.
20. ریحانه بهشتی یا فرزند صالح، ص 77.
21. نظام خانواده در اسلام، صص 437 و 436.
22. نهج الفصاحه، ج 2، ح 1765، ص 529.
23. علی قائمی امیری، تربیت و بازسازی کودکان، ص 52.
24. ابراهیم امینی، آیین تربیت، ص 105.

25. علی اکبر بابازاده، مسائل ازدواج و حقوق خانواده، ص 89.
26. تربیت و بازسازی کودکان، ص 128.
27. نظام خانواده در اسلام، صص 399 و 400.
28. حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج 15، ص 138.
29. نظام خانواده در اسلام، ص 400.
30. محسن کاظمی، چگونه فرزند نابغه داشته باشیم، ج 2، ص 76.
31. ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، تهذیب الأحکام، ج 6، ص 74.
32. سید جلال رضوی همدانی، توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 32، ص 31.
33. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 7، ص 170.
34. ریحانه بهشتی یا فرزند صالح، ص 179.
35. الکافی، ج 6، ص 44.
36. میزان الحکمه، ج 5، ص 2082.
37. ریحانه بهشتی یا فرزند صالح، ص 162؛ سید ابوالقاسم حسینی، حدیث رویش، ص 67؛ علی قائمی امیری، خانواده و تربیت کودک، ص 132.
38. وسائل الشیعه، ج 21، ص 388؛ الکافی، ج 6، ص 18.
39. الکافی، ج 6، ص 20.
40. همان، ص 18.
41. محمد تقی فلسفی، کودک از نظر وراثت و تربیت، ج 2، ص 120.
42. ابراهیم امینی، اسلام و تعلیم و تربیت، ج 2، ص 187.
43. عبدالله بن محمد ابن ابی الدنیا، کتاب العیال، ج 1، ص 391.
44. میزان الحکمة، ج 14، ص 7104.
45. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 39؛ کودک از نظر وراثت و تربیت، ج 2، ص 192.
46. الکافی، ج 6، ص 3.
47. حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج 15، ص 112.
48. میزان الحکمة، ج 14، ص 7078.
49. الکافی، ج 6، کلمه «لشیء»، ص 50.
50. بحار الانوار لجامعه الائمه الاطهار (ع)، ج 69، ص 259.
51. عبس: 24.

52. توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 33.
53. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 46.
54. تاج‌الدین شعیری، جامع الأخبار، ج 1، ص 186.
55. خانواده و تربیت کودک، ص 56.
56. کودک از نظر وراثت و تربیت، ج 2، ص 128.
57. زخرف: 22
58. نحل: 78
59. نهج‌البلاغه، نامه 22/31.
60. خانواده و تربیت کودک، ص 11؛ غلامعلی افروز، روش‌های پرورش احساس مذهبی نماز در کودکان و نوجوانان، ص 22.
61. ابو جعفر محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، ج 2، ص 67.
62. محسن فیض کاشانی، محجة البیضاء، ج 4، ص 208.
63. همان، ص 359.
64. عبدالله محمد بن محمد بن انعمان العکبری البغدادی شیخ مفید، اختصاص مفید، ص 340.
65. همان، ص 337.
66. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 48.
67. محمد نور ابن عبدالحفیظ، منهج التریبه النبویه للطفل، ص 320.
68. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 26.
69. میزان الحکمه، ج 14، ص 7082؛ بحارالانوار، ج 101، ص 91.
70. علی قائمی، اقامه نماز در دوران کودکی و نوجوانی، ص 58.
71. توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 41.
72. حجر: 94
73. مستدرک الوسائل، ج 6، ص 455.
74. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 56.
75. توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 36.
76. غلامعلی افروز، توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 28.
77. ر.ک: کافی، ج 6، ص 495.
78. نهج‌الفصاحه، ج 2، ص 703، ص 296.

79. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 96.
80. همان، ص 33.
81. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 7، ص 280.
82. توسعه معنوی در پرتو نماز، ص 50.
83. شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، ص 33؛ نرگس جمشیدی، نقش والدین و مربیان در گرایش دینی کودکان و نوجوانان، نماز و زندگی، ص 78.
84. اصول کافی، ج 2، ص 86.
85. کتاب العیال، ج 1، ص 353.
86. الکافی، ج 6، ص 49.
87. بحار الانوار، ج 43، ص 285.
88. همان، ص 279.
89. اقامه نماز در دوران کودکی و نوجوانی، ص 60.
90. محمد بن علی بن حسین بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج 1، ص 281؛ بحار الانوار، ج 101، ص 94.

گزار

فصلنامه‌ی درج‌مطالعات زنان و خانواده (تابستان ۱۳۹۵)

فهرست منابع

* قرآن کریم

- * نهج البلاغه، ترجمه محمددشتی، بی جا، انتشارات خوش‌رو، 1381.
1. ابن ابی الدنیا، عبدالله بن محمد، کتاب العیال، بی جا، مؤسسه الرساله، 1405 ق.
 2. افروز، غلامعلی، روانشناسی و تربیت کودکان و نوجوانان، تهران، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، 1371.
 3. _____، اسلام و تعلیم و تربیت، انتشارات میعاد، 1373.
 4. امینی، ابراهیم، آیین تربیت، تهران، انتشارات اسلامی، 1359.
 5. انصاریان، حسین، نظام خانواده در اسلام، قم، انتشارات ام‌ایبها، 1380.
 6. بابازاده، علی اکبر، مسائل ازدواج و حقوق خانواده، تهران، انتشارات بدر، 1378.
 7. جمشیدی، نرگس، نقش والدین و مربیان در گرایش کودکان و نوجوانان به نماز، ستاد اقامه نماز، 1377.
 8. حجتی، سید محمد باقر، اسلام و تعلیم و تربیت، تهران، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، 1358.
 9. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت، 1409 هـ. ق.
 10. حسینی، سید ابوالقاسم، حدیث رویش، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، 1379.
 11. رضوی‌همدانی، سید جلال، توسعه معنوی در پرتو نماز، قم، انتشارات سوم شعبان، 1385.
 12. شعیری، محمد بن محمد، جامع الأخبار، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، 1364.
 13. صدوق، ابن بابویه قمی، من لا یحضره الفقیه، مصحح علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، 1404 ق.
 14. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، قم، انتشارات شریف رضی، [بی تا].
 15. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، بی جا، دارالکتب الاسلامیه، 1365 ش.
 16. العکبری البغدادی (شیخ مفید)، محمد بن محمد بن نعمان، الاختصاص، بی جا، انتشارات مکتبه الصدوق، 1379.
 17. صحیفه سجاده، ترجمه جواد فاضل، تهران، انتشارات سبحان، 1385.
 18. فقیهی، علی تقی، شیوه‌های ترغیب و جذب به نماز، تهران، مؤسسه انتشاراتی مهتابان، 1374.
 19. فلسفی، محمد تقی، کودک از نظر وراثت و تربیت، تهران، انتشارات نشر معارف اسلامی، 1342.
 20. فیض کاشانی، محسن، محجة البیضاء، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بی تا.
 21. قائمی‌امیری، علی، تربیت و بازسازی کودکان، بی جا، انتشارات امیرکبیر، بی تا.
 22. _____، خانواده و تربیت کودک، تهران، انتشارات امیری، بی تا.
 23. _____، نقش مادر در تربیت، خانواده و تربیت کودک، تهران، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، بی تا.
 24. قرائتی، محسن، درس‌هایی از قرآن، تهران، انتشارات مرکز فرهنگی، 1381.
 25. کاظمی، محسن، چگونه فرزند نابغه داشته باشیم، بی جا، انتشارات میم، 1386.
 26. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامی، 1365 هـ. ق.

27. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار لجامه الاثمه الاطهار (ع)، بیروت، مؤسسه الوفاء، 1404 هـ. ق.
28. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمة، ترجمه حمیدرضا شیخی، بی جا، انتشارات دارالحدیث، 1377.
29. مظاهری، حسین، تربیت فرزندان از نظر اسلام، قم، انتشارات ام ایها، 1381.
30. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، قم، دارالکتب السلامیه، 1370.
31. میخبر، سیما، ریحانه بهستی یا فرزند صالح، قم، انتشارات نورالزهرا (س)، 1382.
32. نوری طبرسی، حسین مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل بیت، 1408 ق.
33. نهج الفصاحه، ترجمه ابوالقاسم پاینده، بی جا، انتشارات بدرقه جاویدان، بی تا.
34. وحیدی، محمد، احکام خانواده، بی جا، انتشارات سنابل، 1385.

گزار

فصل نهم در عبادت و خاندان و خانواده

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی